

Ugarski sabor o dvojezičnim grbovima 1883. godine

Postavljanje dvojezičnih grbova u Zagrebu u kolovozu 1883. i njihovo kasnije uklanjanje događaji su koji su izazvali golemo nezadovoljstvo u Hrvatskoj i još više okrenuli Hrvate protiv Mađara. Prethodili su kasnijim zbivanjima koja su dovela do konačnog raskida hrvatsko-ugarske državne zajednice. Narodni pokret iz 1883. godine neizostavni je segment hrvatske povijesti, koji je svoj nastavak dobio 1903. godine, kada su opetovano izbili sukobi i prosvjedi protiv Budimpešte i njoj lojalnih hrvatskih vlasti. U ovom radu analiziramo raspravu u Ugarskom (središnjem, zajedničkom) saboru i donošenje saborske odluke o skidanju ploča s dvojezičnim natpisima i o postavljanju „nijemih ploča“. Obrazlažu se razlozi za postavljanje mađarskih grbova u Hrvatskoj i za njihovo skidanje, ali i motivi koji su naveli ugarsku vladu da se za potvrdu svojih poteza naknadno obrati Ugarskom saboru. Na temelju arhivskog materijala daje se uvid u tijek saborske rasprave (od 2. do 12. listopada 1883.), način donošenja odluke i stajalište oporbe o „hrvatskom pitanju“.

Ključne riječi: hrvatsko-mađarski odnosi; 1883. godina; dvojezični grbovi; nemiri u Hrvatskoj

Uvod

Neposredan povod protumađarskom pokretu nastalom u ljeto 1883. bio je taj što je 7. kolovoza upravitelj zemaljskog ravnateljstva financija Antal Dávid dao na svim zagrebačkim carinskim i financijskim uredima grbove s natpisom na hrvatskom jeziku zamijeniti grbovima zemalja Krune Svetog Stjepana s dvojezičnim hrvatsko-mađarskim natpisima. Naredba za to stigla je od ministra financija grofa Gyule Szapáryja, koji međutim nije tražio vladin pristanak jer su dvojezične ploče već postojale na nekim

financijskim uredima u Hrvatskoj. S obzirom da se nedvojbeno radilo o povredi § 56., 57. i 58. Hrvatsko-ugarske nagodbe (hrvatski Zak. članak 1. iz 1868. i mađarski Zak. članak 1868:XXX), u Zagrebu su izbili nemiri tijekom kojih su 15. kolovoza dvojezični grbovi silom skinuti i porazbijani.¹ Ban Ladislav Pejačević je 24. kolovoza podnio ostavku koju je kralj Franjo Josip I. prihvatio te je 4. rujna imenovao generala Hermana Ramberga kraljevskim povjerenikom s banskim ovlastima. General Ramberg je 7. rujna dao vratiti ranije natpise, koji su čuvani uz vojnu zaštitu, a usto je silom ugušio nemire u središnjoj Hrvatskoj te je uspostavio mir. Ministar-predsjednik Kálmán Tisza je ukidanje ustavnosti u Hrvatskoj, odstup bana i hrvatskog ministra Kolomana Bedekovića doživio kao težak udarac za svoju vladu, pa je izlaz iz neugodne situacije pronašao tako što je od Ugarskog sabora zatražio s jedne strane potvrdu opravdanosti postupanja njegove vlade prilikom postavljanja dvojezičnih grbova, a s druge strane odobrenje da se te ploče uklone i umjesto njih postave tzv. nijemi grbovi. To je bio manevar kojim je htio smiriti stanje u Hrvatskoj, a njegova vlada je mogla uzmaknuti pozivajući se na to da, kao parlamentu odgovorna vlada, samo provodi odluke zakonodavnog tijela.

Tako je naposljetku odluku o skidanju spornih ploča i postavljanju onih bez naziva formalno donio parlament u kojemu je, dakako, ministar-predsjednik Tisza imao apsolutnu većinu, pa je mogao provesti svoju volju. Nakon što je 12. listopada i Kuća velikaša potvrdila dva dana ranije u Zastupničkom domu usvojenu odluku, u Hrvatskoj je 16. listopada došlo do postavljanja novih grbova, koji su tamo ostali do 1908. godine. S obzirom da je barun Ramberg uspješno obavio povjerenu mu zadaću, kralj je obnovio ustavni poredak u Hrvatskoj te je 1. prosinca imenovao grofa Karla Khuen-Héderváryja za hrvatskoga bana. Saboraska rasprava, koja je započela zastupničkim pitanjem 2. listopada, a zatim se odvijala 3., 4., 6., 8., 9. i 10. listopada u Zastupničkom domu te 12. listopada u Kući velikaša, pokazala je svu složenost odnosa unutar Ugarske, zemalja Krune Svetog Stjepana i Dvojne Monarhije, kao i brojne zapreke koje ugarska i hrvatska vlada moraju savladati u cilju provedbe zacrtanih ciljeva.

1 „§ 56. U svemkolikom obsegu kraljevinah Hrvatske i Slavonije službeni je jezik hrvatski toli u zakonodavstvu, koli u sudstvu i upravi. §. 57. Za organe zajedničke vlade ustanovljuje se takodjer hrvatski jezik službenim jezikom unutar granicah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. §. 58. Predloge i spise u hrvatskom jeziku sastavljene; pa iz kraljevinah Hrvatske i Slavonije na zajedničko ministarstvo podnešene, imade to ministarstvo primati i rješitbe svoje na istom jeziku izdavati.“ O Nagodbi vidi: Heka, „Az 1868. évi horvát-magyar kiegyezés a sajtó tükrében“, 1-39; Heka, *Osam stoljeća hrvatsko-ugarske državne zajednice, s posebnim osvrtom na Hrvatsko-ugarsku nagodbu*; Heka, „Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe“, 855-880; Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba*.

Nerazjašnjena pitanja

U hrvatskoj historiografiji je kao glavni krivac za nastalo stanje apostrofirani ministarski savjetnik Antal Dávid koji je u Zagreb stigao s mjesta kraljevskoga savjetnika i financijskog ravnatelja u Szegedu, nakon što je taj grad od 80 000 stanovnika nekoliko mjeseci ranije (12. ožujka 1879.) skoro sasvim uništen u katastrofalnoj poplavi.² Imenovan je na prijedlog ministra financija grofa Gyule Szapáryja, nakon što je umirovljen dotadašnji ravnatelj Ivan Bartolović.³ Iako Dragutin Pavličević spominje da je izvrсни financijski stručnjak i kasnije saborski zastupnik (1880. – 1884.) Bartolović „otpušten bez stvarnoga razloga“,⁴ istini za volju, on formalno nije otpušten, nego je kao šezdesetogodišnjak umirovljen „nakon 35-godišnje službe“.⁵ U znak zahvalnosti ugarska je vlada predložila njegovo odlikovanje Leopoldovim viteškim redom. Dakako, njegovo umirovljenje je značilo i „promjenu kursa“, jer je umjesto kritičara financijskoga dijela Nagodbe ravnatelj postao ministru bespogovorno odani sunarodnjak, kojemu je povjerena zadaća sređivanja financijskih prilika u Hrvatskoj. Njegovi suradnici su nerijetko utjerivanje poreza provodili prisilom.⁶ Osim toga, u Zagrebu je 1. lipnja 1883. otvorena tzv. Dávidova škola radi obrazovanja činovnika na mađarskom jeziku, jer je znanje mađarskog jezika bila prednost pri napredovanju u službi. O povjerenju koje je ravnatelj Dávid uživao u Budimpešti svjedoči i činjenica da je 1881. imenovan za člana Investicijske zaklade za Vojnu krajinu.⁷ Hrvati su ga smatrali glavnim provoditeljem mađarizacije, pa su postavljanje mađarskih natpisa u Zagrebu shvatili kao novi pokušaj mađarizacije. Međutim, razvidno je kako je on samo provodio zamisli ministra financija grofa Gyule Szapáryja, pripadnika jedne od najodličnijih mađarskih obitelji,

2 Od 5723 gradske kuće ostalo je njih samo 265, a broj stanovnika je smanjen na 10 000. U poplavi je život izgubilo 165 osoba. Poslije katastrofe su u grad stigli Franjo Josip I. i ministar-predsjednik Tisza. Kralj je obećao da će Szeged biti ljepši nego što je bio, a to obećanje je i održao.

3 MNL OL-K 27-MJ, 39. sjednica 2. rujna 1883. 6. točka. Prijedlog za imenovanje kraljevskog savjetnika i financijskog ravnatelja u Szegedu Antala Dávida za ministarskoga savjetnika i zemaljskoga financijskog ravnatelja u Zagrebu.

4 Pavličević, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, 73.

5 MNL OL-K 27-MJ, 39. sjednica 2. rujna 1883. 5. točka. Prijedlog odlikovanja ministarskog savjetnika i upravitelja Zemaljskog financijskog ravnateljstva u Zagrebu Ivana Bartalovića (sic) Leopoldovim viteškim redom povodom njegova umirovljenja. Bartolovićevo prezime je pogrešno napisano u obliku „Bartalovic“.

6 O njegovu podrijetlu se zna tek toliko da mu se otac doselio iz Vršca, a vjerojatno je obitelj podrijetlom bila iz Banata. Antal je kao osamnaestogodišnjak u ljeto 1848. u Szegedu pristupio mađarskom domobranstvu te je tijekom revolucije ratovao u južnoj Ugarskoj. Ostao je u vojnoj službi do predaje u Világosu, gdje je i osobno položio oružje. Od 1850. je zaposlen u riznici, a 1867. je imenovan za financijskog savjetnika u Temišvaru. Poslije odlaska iz Zagreba službovao je u Bosni. Umro je u Sarajevu 7. svibnja 1887., a pokopan je u Temišvaru.

7 MNL OL-K 27-MJ, 41. sjednica 9. kolovoza 1881. 6. točka. Imenovanje upravitelja Zemaljskog financijskog ravnateljstva u Zagrebu Antala Dávida za člana investicijskog fonda Hrvatsko-slavonske krajine.

a kasnije predsjednika vlade.⁸ To je naposljetku tijekom rasprave u Ugarskom saboru 6. listopada 1883. potvrdio i predsjednik vlade Kálmán Tisza, kazavši da je naredbu za postavljanje dvojezičnih ploča dao ministar financija. Ministar-predsjednik je objasnio da su već godinu dana ranije takve ploče postavljene u Osijeku, pa zato ministar Szapáry nije smatrao potrebnim tražiti vladino odobrenje kada je izdao tu naredbu.⁹ Dakle, po Tiszi, to nije bila vladina odluka, nego ministrova. No, poznavajući način vladanja najdugotrajnijeg predsjednika vlade Kálmána Tisze (1875. – 1890.) teško je zamislivo da je tako važna odluka donesena bez njegova znanja. Međutim, kako bi se otklonila odgovornost ministra-predsjednika, na spomenutoj sjednici od 6. listopada ministar financija je izjavio da je on dao naredbu koja je izazvala prosvjede. Objasnio je da se za postavljanje dvojezičnih grbova odlučio kada se osvjedočio da Hrvati koriste svoj grb i nacionalne boje u carinskim službama, iako na to nemaju pravo, jer se radi o poslu iz zajedničke nadležnosti.

Međutim, zastupnicima i mađarskoj odnosno hrvatskoj javnosti ostalo je nejasno zašto su postavljeni mađarski natpisi. Je li time ugarska vlada htjela izigrati Nagodbu i provesti mađarizaciju? Zašto je izabran baš trenutak kada je provedena reintegracija Vojne krajine, uslijed koje su u sastav hrvatske države uključene tisuće „graničara“? U mađarskom jeziku se čuvar granice (*Katonai határőrvidék, Vojna krajina*) naziva krajišnik (*határőr*) i pod time se podrazumijeva lojalan građanin. No, Mađari su umjesto ovoga naziva, prema stranim nazivima Vojne krajine (*Militärgrenze, Vojna granica, Graniča militară*), koristili hrvatsko-srpski naziv graničar, koji je simbolizirao tuđinca u službi Austrije. „Graničar“ je u Mađarskoj bio simbol naoružanog i nasilnog Hrvata ili Srbina, bez moralnih skrupula, beskrajno odanoga caru i Austriji, a protivnika ideje o mađarskoj državnosti. Tim su pejorativnim nazivom „častili“ 1903. i dotadašnjega hrvatskog bana Karla Khuen-Héderváryja prilikom imenovanja na čelo ugarske vlade.

Hrvatsko-ugarska nagodba bila je kompromis kojim nitko nije bio zadovoljan. Upravljanje zemljom bilo je složeno, pa je predsjednik vlade (ministarskoga vijeća) morao biti vrstan diplomat, ali i vješt vođa kako bi uspio izbjeći brojne zamke koje su mu stajale na putu.¹⁰ Imenovao ga je kralj iz redova vladajuće stranke, što znači da je bio domaći politički vođa prihvatljiv i bečkom dvoru.¹¹ U parlamentu je vodio političku borbu s mađarskom oporbom koja se protivila Nagodbi i odbijala bilo kakve zajedničke poslove s Austrijom. Uz to se u sabornici i izvan nje suočavao s otporom i nepovjerenjem nacionalnih manjina (Nijemaca, Slovaka, Rumunja i Srba) te sa stalnim

8 Gyula Szapáry bio je ministar unutarnjih poslova (1873. – 1875.), ministar financija (1878. – 1887.), ministar poljoprivrede (1889. – 1890.), predsjednik vlade (1890. – 1892.) i kraljevski taverik (1904.). Umro je u Opatiji 1905. Vidi: Donatello, Cseh, Pozsonyi, *A muraszombati, szécsizigeti és szapári Szapáry család története*; Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, 683-687.

9 *Képviselőházi napló*, 257. sjednica 6. listopada 1883.

10 Polner, *A végrehajtó hatalom a magyar közjogban*, 11.

11 Szente, *Kormányzás a dualizmus korában. A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után, 1867-1918.*

nezadovoljstvom Hrvata. Premda su hrvatski zastupnici u ugarskom parlamentu redovno glasovali za vladine prijedloge, ipak Budimpešta nije u Hrvatima dobila lojalne saveznike koji su joj trebali u nadmetanju s Bečom.¹² Hrvatska Banska vlada se nalazila u još težem položaju od Ugarskoga ministarskog vijeća, jer je predsjednik ugarske vlade predlagao kralju kandidate za bana i hrvatskoga ministra, koji su morali biti prihvatljivi i Beču i Pešti, a banu kao predsjedniku hrvatske vlade bilo je važno i da uživa potporu Hrvatskoga sabora kojem je bio odgovoran.

Unutar Ugarske su Mađari za politički narod priznavali i Hrvate (u Trojednoj kraljevini), ali su dva naroda različito tumačila Nagodbu. Po mađarskom shvaćanju, unutar zemalja Krune Svetog Stjepana državnost ima samo Mađarska, zato su Hrvati mađarski državljani i prema inozemstvu ih zastupa mađarska država. Ovu ideju o mađarskoj državnosti zastupale su sve mađarske političke opcije bez obzira na svjetonazor, dok su ju nemađarski narodi odbacivali kao pokušaj asimilacije, mađarizacije, zatiranja njihove nacionalnosti itd.

Mađarske političke stranke u vrijeme dualizma

U vrijeme dualizma su se već profilirale političke stranke sa svojim programima, ciljevima i stajalištima o svjetonazorskim i inim pitanjima, dakako i o nacionalnom.¹³ Izborni zakon iz 1874. (Zak. članak XXXIII.) odredio je da se u Zastupnički dom bira 413 zastupnika.¹⁴

Austro-ugarsku nagodbu i Hrvatsko-ugarsku nagodbu je s mađarske strane uglavila vladajuća *Deákova stranka (Deák-párt)*. Njezini glavni politički oponenti (protivnici Nagodbe) bili su *Lijevi centar* (prihvatio je egzistiranje pod Habsburgovcima, ali se s tim stanjem nije slagao) i *Krajnja ljevica* (u cijelosti je odbacivala Nagodbu i bila je sklona nacionalnom radikalizmu).¹⁵ Uz ove tri političke opcije formirana je 1872. također oporbena *Reformska (Konzervativna) stranka*. Velika promjena uslijedila je 1875. kada je fuzijom dviju najvećih stranaka (Deákove stranke i Lijeveog centra) nastala liberalna *Slobodoumna stranka* koja je vladala naredna tri desetljeća.¹⁶ Jedan dio članstva Lijeveog centra nije prihvatio fuziju te je osnovao *Stranku neovisnosti* koja se 1884. ujedinila s *Četrdesetosmaškom neovisnom strankom* stvorivši *Stranku neovisnosti i četrdesetosme*.¹⁷

12 Ostajmer, „Hrvatski zastupnici u zajedničkom saboru u Budimpešti (1868.-1918).“, 436-443, 471-478.

13 Mérei, *A magyar polgári pártok programjai (1867-1918)* 357-375.

14 Pap, *Parliamentary Representatives and Parliamentary Representation in Hungary (1848-1918)*; Mezey, Szente, *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*, 12-15.

15 Szabó, *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867-1918)*, 106, 159.

16 Boros, Szabó, *Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944)*. *Parlament, pártok, választások*.

17 Bartha, *A függetlenségi párt*; Pártos, *A függetlenségi és 48-as párt szervezéséről*; Priopćava: Szabó, „A politikai elit függetlenségi ellenzékének szervezeti formálódása Magyarországon az 1860-as években: a 48-as Párt megalakulása“, 519-542.

Fuzija s Lijevim centrom izazvala je nezadovoljstvo i kod dijela bivših članova Deákové stranke koji su 1878. stvorili *Ujedinjenu oporbu* (kasnije *Umjerena oporba*) kojoj su pristupili i oni članovi Slobodoumne stranke koji su se razočarali austrijskim tumačenjem nagodbenog zakona na štetu mađarskih prava. Od 1891. je nastavila djelovati pod nazivom *Narodna stranka*.¹⁸ Na izborima 1881. Slobodoumna stranka dobila je 235, Stranka neovisnosti 88, a Umjerena oporba 57 mandata. Nestranačkih je bilo 19, a narodnosnih zastupnika 14.¹⁹ Od 1883. godine djelovala je i *Zemaljska antisemitska stranka*, koja je na izborima 1884. osvojila 17 zastupničkih mjesta.

Svima njima je bilo zajedničko snažno nacionalno osjećanje koje je dijelom nastalo i kao rezultat činjenice što Mađari nisu imali apsolutnu većinu unutar stanovništva Ugarske, značajan dio pučanstva nije znao mađarski jezik, a to je stvaralo poteškoće u funkcioniranju države, napose u sudstvu i upravi. Pomađarivanje su nagodbenjačke stranke pokušavale provesti na zakonit način, dok su oporbenjaci bili za ukidanje nagodbe s Austrijom ili – u slučaju Hrvatske – barem za njezinu reviziju, koja bi dakako uzimala u obzir samo mađarske želje.

Rasprava u Ugarskom saboru o nemirima/neredima u Hrvatskoj

U novinskim člancima i saborskim raspravama, odnosno u izvješćima nadležnih vlasti, datum postavljanja dvojezičnih ploča s grbovima (s lijeve strane grbova bio je hrvatski, a s desne strane mađarski natpis) različito se navodi u intervalu od 6. do 8. kolovoza 1883. godine. Najčešće se spominje 7. kolovoza 1883. U hrvatskoj historiografiji je uvriježeno mišljenje da se to dogodilo „u noći sa 6. na 7. kolovoza“, što su ponavljali i mađarski zastupnici tijekom rasprave u Ugarskom saboru. Izvješća gradskoga poglavarstva potvrđuju da su se na zgradama financijskih ureda „u noći od 6. na 7.“ kolovoza pribile limene ploče sa sjedinjenim grbovima s hrvatskim i mađarskim natpisima. No, kasnije je mađarska oporba tvrdila da su ploče postavljene u ranu zoru, dok je ministarpredsjednik Tisza tvrdio da se to zbilo tijekom radnog vremena. U oporbenom *Pozoru* već je 7. kolovoza objavljen članak u kojemu je taj čin nazvan otvorenom provokacijom i uvredom.²⁰ Ministar financija grof Szapáry je pak prilikom rasprave u Zastupničkom domu kazao da su dvojezične ploče postavljene 8. kolovoza.²¹

Iz izvješća gradskoga poglavarstva vidi se da su se u zgradama financijskih ureda „u noći od 6. na 7. kolovoza“ pribile limene ploče sa sjedinjenim grbovima s hrvatskim i mađarskim natpisima. Međutim, odluka da se to dogodi upravo u kolovozu svakako je

18 Szabó, *A Néppárt megalakulása*, 169-208.

19 Bölöny, *Magyarország kormányai 1848-1992.*; Csizmadia, *A magyar választási rendszer 1848-1849-ben. Az első népképviselési választások*; Gerő, *Az első népképviselés. Népképviselés a Monarchia Magyarországon.*

20 Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.–1903.*, 25.

21 *Képviselőházi napló*, 257. sjednica 6. listopada 1883.

interesantan odabir, posebno u svjetlu činjenice da je ministar-predsjednik Kálmán Tisza u proljeće 1883. odgodio za Uskrs planirani sastanak hrvatske i ugarske regnikolarne deputacije. To je obrazložio time što se ministarsko vijeće tokom ljetne stanke kani baviti pitanjem Rijeke. No, nemiri koji su odmah po postavljanju ploča izbili u Hrvatskoj stavili su pitanje Rijeke u drugi plan, iako je Zastupnički dom Ugarskog sabora još 1881. obvezao vladu da izradi prijedlog odluke za ukidanje provizorija i pripojenje Rijeke Ugarskoj. Izabrani datum postavljanja ploča nije išao ni u prilog miru u Vojnoj krajini nakon njezina ponovnog sjedinjenja s civilnom Hrvatskom, pa je podban barun Jovan Živković „molio Dávida da se postavljanje spornih grbova odgodi barem dok se ne održe izbori na prostoru bivše Vojne krajine“.²²

Ugarski (zvali su ga i zajednički, središnji, mađarski) sabor redovno je zasjedao dva puta godišnje: od Nove godine do konca svibnja te u jesenskom roku od konca rujna do 31. prosinca (osim za vrijeme Božića, dakle od 23. do 30. prosinca). Kraljevskim otpisom od 26. svibnja 1883. Franjo Josip I. je zaključio proljetno zasjedanje budimpeštanskog sabora te je jesensku sjednicu sazvao za 27. rujna. Dakle, u vrijeme izbijanja nereda u Hrvatskoj parlament je mirovao, pa je sve odluke donosila vlada, odnosno ministar-predsjednik Kálmán Tisza, koji je bio osoba velikoga autoriteta, čvrstorukaš. Zbog toga su mu njegovi oponenti dali nadimak „Generalissimus“, a beskrajno mu odane članove vlade i zastupnike posprdno su nazivali „mamelucima“, a katkad i robovima.²³ Tog naziva nisu bili pošteđeni ni hrvatski zastupnici u zajedničkom saboru. Tiszina stranka suvereno je vladala državom provodeći brojne liberalne reforme, postupajući sukladno odredbama Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe, dakako, onako kako ih je ona tumačila.

Zastupnički dom se sastao tek nakon što je u Hrvatskoj uspostavljen mir, pa stoga zastupnici nisu mogli raspravljati o događajima u Hrvatskoj niti pak postavljati vladi pitanja, nego su se o zbivanjima informirali iz novina, i to nerijetko stranačkih. Tada su već iz Zagreba stigle informacije o tome da je ravnatelj Dávid još sredinom 1882. na financijski ured u Osijeku dao postaviti grb s natpisom na mađarskom i hrvatskom jeziku, ali taj čin u Hrvatskoj nije izazvao nikakve reakcije.²⁴ Razgovor o postavljanju ovih grbova odvijao se godinama, a tome se nisu protivili ni ban Pejačević, a ni podban Živković, osim što su „ravnatelja nastojali privoljeti da se taj čin odgodi za neka primjerenija vremena“.²⁵

22 Šišić, *Korespondencija Rački – Strossmayer*, 79.

23 Mameluci su izvorno bili ratni zarobljenici koje su perzijski i egipatski vladari preuzeli u svoju vojsku, a potom su postali članovi njihove tjelesne garde. Uglavnom su bili Turci i pripadnici raznih kavkaskih naroda, neustrašivi ratnici na bojnopolju, strah i trepet za protivnike, ali su pred vladarom bili „bijelo roblje“. U mađarskom političkom govoru se naziv „Tiszini mameluci“ koristio za članove Slobodoumne stranke i vladine pristaše koji su bespogovorno izvršavali dobivene zadatke.

24 Katus, „A Tisza kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak“, 305. Usp. Šokčević, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 304.

25 Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.–1903.*, 28.

U mađarskim tiskovinama, posebno stranačkim, tražila se oštra reakcija protiv vinovnika zagrebačkih nereda. Najutjecajniji časopis *Vasárnapi újság* u broju od 19. kolovoza pod naslovom „U Zagrebu opet prosvjeduju protiv mađarske državne ideje“ piše kako već danima „svjetina“ glasno prosvjeduje pred novosagrađenom zgradom ravnateljstva financija u Gundulićevoj ulici, zato što je na njezinom zidu uz hrvatski grb postavljen i mađarski. Razbješnjeni prosvjednici su 14. kolovoza donijeli sa sobom ljestve te sa zgrade strgali i na zemlju bacili mađarske grbove uz pogrdne riječi. Porazbijali su i prozore, tako da je vojska morala intervenirati, jer je otpor redarstva bio vrlo mlak.²⁶ Tri tjedna kasnije časopis obavještava čitateljstvo da je kralj prihvatio ostavku bana Pejačevića te je za kraljevskoga povjerenika (komesara) imenovao generala baruna Ramberga „koji će daljnje napatke dobiti od mađarskoga ministra-predsjednika“.²⁷ Komesar je 6. rujna preuzeo dužnost, najavio da će skinute grbove vratiti na pročelje te spriječiti svaki pokušaj njihova uklanjanja. Grbovi su dan kasnije, uz vojnu glazbu, točno u podne vraćeni na mjesto na kojem su ranije bili postavljeni. Barun Ramberg je u potpunosti zadovoljio mađarska očekivanja, pa mu je povodom uspješno završenog posla u novinama posvećen pravi panegirik uz prikaz životopisa i vojne karijere.²⁸ Zastupnički dom je 27. rujna napokon počeo zasjedati, ali na veliko nezadovoljstvo oporbe neredi u Hrvatskoj nisu ni spomenuti. Zato je na 255. zemaljskoj sjednici, u utorak 2. listopada 1883., Albert Németh postavio zastupničko pitanje ministru-predsjedniku Tiszi o stanju u Hrvatskoj. Istaknuo je kako je on jedan od dvadesetorice zastupnika koji su zatražili sazivanje izvanredne sjednice Sabora, ali tomu nije udovoljeno. Zato pred Zastupničkim domom traži očitavanje o zbivanjima u Hrvatskoj, u kojoj nezadovoljstvo i nemiri tinjaju odavno, a sada su prerasli u ulične sukobe i otvorenu pobunu protiv Mađarske. Njima se ugrožava pravni poredak Ugarske, njezin integritet, te se duboko kompromitira autoritet zakonodavnog tijela. Zanimalo ga je što kani predsjednik Ministarskog vijeća poduzeti radi rješavanja tamošnjega stanja. „Ja dakle, očekujem odlučan muževan odgovor“ – zaključio je uz burno odobravanje ljevice.²⁹ Sjednici nazočni predsjednik vlade odgovorio je da se ne želi osvrnuti na izrečene mu uvrede osobne naravi, a kako oporba nije podnijela pisanu interpelaciju, stoga nije dužan govoriti o stvari koja nije na dnevnom redu. Međutim, na narednoj sjednici će odgovoriti na postavljeno pitanje, ali i podnijeti prijedlog odluke u vezi dvojezičnih ploča. To se i dogodilo na 256. sjednici u srijedu 3. listopada 1883. pod trećom točkom dnevnog reda. Predsjednik vlade je ranije, kao vođa Lijevog centra, bio poznati mađarski domoljub i protivnik Nagodbe. Međutim, ulaskom u Slobodoumnu stranku i preuzimanjem položaja ministra-predsjednika odlučno je provodio obadva temeljna (nagodbena) zakona, što su mu iz oporbenih redova najviše zamjerali. U svom ekspozeu je staloženo pozvao pučanstvo

26 „Zágrábban újra tüntettek a magyar állameszme ellen“, *Vasárnapi újság*, 19. kolovoza 1883.

27 „Horvátország királyi biztosa“, *Vasárnapi újság*, 9. rujna 1883.

28 „Báró Ramberg és a horvát zavarok“, *Vasárnapi újság*, 30. rujna 1883.

29 *Képviselelőházi napló*, 255. sjednica 2. listopada 1883. Upit Alberta Németha i odgovor predsjednika vlade, 11.

da se suzdrži od bilo kakve osvete, upozorivši da je najvažnije uspostaviti red i državni autoritet, što je ostvareno. Kazao je da vlada želi daljnjim razboritim akcijama doći do kompromisa i otkloniti razloge koji su doveli do nereda, nadalje želi vratiti ustavni život u normalnu kolotečinu te onemogućiti bilo kakav napad na hrvatsku naciju i jezik. Složio se s time da su ugarske vlade tijekom proteklih 15 godina (od 1868.) nejednako tumačile Nagodbu, ali je obećao da toga više neće biti, barem ne s mađarske strane. Nije ipak isključio mogućnost da neki u Hrvatskoj ne žele kompromis, jer se u pozadini uličnih prosvjeda nalazi razlog koji nema veze ni s ustavom ni sa zakonom. Ali, ako se tamo pokuša novi izgred, onda će mađarska država biti primorana svoje pravo ostvariti svim raspoloživim sredstvima. Izjavio je kako se on nada i očekuje da će se dogoditi prvi scenarij i miran suživot. Glede optužaba da je s hrvatskim zastupnicima potajno razgovarao, objasnio je kako je to učinio na njihov poziv, u želji za postizanjem mirnog i prijateljskog rješenja. Uvjerio ih je kako među Mađarima nema nikoga tko bi želio jednostrano raskidanje postignute Nagodbe. Ministar-predsjednik je – suočen s nezadovoljstvom Hrvata, otporom hrvatskih zastupnika koji su vraćanje skinutih grbova ocijenili nezakonitim te poslali izjavu da ne žele sudjelovati u radu zajedničkoga sabora dokle god traje suspenzija banskih ovlasti, kao i mišljenjem bečkoga dvora da se radi o kršenju Nagodbe – pristao skinuti mađarske natpise. Međutim, nije želio priznati da su ploče postavljene nezakonito niti je htio da odluku o njihovom uklanjanju donese vlada jer bi tako priznao poraz, ali i doveo do krize unutar Mađarske. Zbog toga je Ugarskom saboru „prepustio“ donošenje ove odluke, čiji je tekst osobno predložio. Kao kompromisno rješenje „ponuđeno“ je uklanjanje i hrvatskih i mađarskih natpisa. Iako je ministar-predsjednik u saboru imao osiguranu većinu glasova, ipak je morao obrazložiti zašto su uopće postavljeni grbovi s mađarskim natpisima koji su izazvali izgrede. Izjavio je da je njegovo osobno stajalište, ali i stajalište „mađarsko-hrvatske zajedničke vlade“, da su mađarski natpisi na grbovima u Zagrebu postavljeni u skladu sa zakonom. No, u cilju otklanjanja daljnjih prijedora predlaže Ugarskom saboru donošenje odluke kojom se Ministarskom vijeću nalaže da postavljene grbove ne dira, nego da se umjesto uništenih grbova, sukladno § 62. Nagodbe, postave grbovi bez ikakvoga natpisa. „Tada će svijet vidjeti da su neosnovane sve bojazni iskazane u vezi očuvanja hrvatske nacije i jezika.“³⁰ S obzirom da je prijedlog odluke o tomu već predao u pisanom obliku, zamolio je da se on odmah otisne te da se o njemu raspravlja u žurnom postupku već narednoga dana.

Protiv žurnog postupka bilo je više zastupnika, a najžešći je bio József Madarász, koji je zatražio nekoliko dana za pripremu jer je predsjednik vlade „možda nehotice spomenuo neke izraze koji su suprotni zakonu“. Njega je posebno zasmetao naziv „ugarsko-hrvatska zajednička vlada“. S obzirom da dobro poznaje „našu dragu braću i odnos u kojemu se nalazimo s njima“, misli da ne treba dati povoda hrvatskim zastupnicima da, pozivajući se na riječi ministra-predsjednika, u domu počnu govoriti o

30 *Képviseleőházi napló*, 256. sjednica 3. listopada 1883., 16-17.

„ugarsko-hrvatskoj zajedničkoj vladi i saboru, odnosno o ugarsko-hrvatskoj državi“.³¹ Zato je inzistirao da se o hrvatskom pitanju raspravlja „u subotu“, kako bi do tada dobili pisani otpripravak govora ministra-predsjednika te mu na odgovarajući način odgovorili „zbog njegove velike popustljivosti u pogledu ugarsko-hrvatskih zajedničkih poslova“. Ministar-predsjednik je kazao da nije odstupio od zakona ni za jedno slovo te da stoji spreman za raspravu, ako treba i u subotu. Slijedom toga je predsjednik doma Tamás Péchy narednu sjednicu zakazao za subotu 6. listopada. Tada je Ignác Helfy, vođa Krajnje ljevice, kao prvi govornik predbacio ministru-predsjedniku što zastupnike nije izvijestio o razlozima koji su doveli do sukoba i nemira u Hrvatskoj, pa stoga oni raspoložu samo informacijama koje su saznali iz novina.³² Zamjerio mu je i to što nije u stanju osigurati čak ni isticanje državnih simbola na cijelom državnom teritoriju. Pohvalio je ipak ministra financija što se „nakon petnaest godina dosjetio ispraviti ranije propuste“, pa je „izdao uredbu da se na državnim zgradama izvjesu državni grbovi s natpisima na službenom jeziku države“, no pitao je je li izabran pravi trenutak za to.³³ On je prvi spomenuo kasnije često ponavljaju tvrdnju (preuzetu iz tiskovina) da su grbovi „postavljeni noću“, čime su u Zagrebu „isprovocirali neobrazovane mase koje su zaključile da se događa nešto nedopušteno i u tajnosti“.³⁴ Strgali su i u blato bacili simbole mađarske države, vrijeđali sve što je mađarsko i naposljetku napali tamo službujuće predstavnike mađarske vlade. „Čak su u svom divljaštvu i neobuzdanosti provalili u Svetu Crkvu i oskvrnuli sveca, prvoga mađarskoga kralja, utemeljitelja države čiji je dio i Hrvatska.“³⁵ Najveća vladina pogreška je što se, umjesto uspostavljanja reda, otišla savjetovati u Beč, i to ne s kraljem, nego sa zajedničkim ministrima, s jedne strane o uporabi vojske, a s druge strane o mogućim reperkusijama na vanjsku politiku. Učinio je to iako Zak. članak 12. iz 1867. (Austro-ugarska nagodba) zabranjuje da se jedna polovica Monarhije miješa u poslove one druge. Za taj bi protuzakoniti čin protiv vlade trebalo podići optužnicu. Zaključio je da je iz Beča dopuštenje za dokončanje hrvatskih nereda stiglo tek nakon dvotjednoga uvjeravanja. Nagodbeni sustav je kriv što Mađarska mora od Beča prositi par vojnika kako bi uspostavila red. Helfyja je razočaralo i to što za kraljevskoga povjerenika nije imenovan nitko iz Ugarske, nego jedan austrijski carsko-kraljevski general. Po njemu je i to pogodovanje Hrvatima, jer se oni „nikada nisu odbijali dragovoljno podložiti nekom carskom generalu“. Pomalo cinično je dometnuo kako se čudi što komesara Ramberga u Zagrebu „nisu dočekali uz glazbenu pratnju, jer je njima bitno samo da Mađarima nestane svakoga traga“.³⁶ Dodao je da

31 *Isto*, 18.

32 Rođeno ime Ignác Helfer promijenio je u Helfy, a 1852. je u Padovi napustio židovsku vjeru i primio kršćanstvo. U politički život se opet uključio u vrijeme austrijsko-talijanskoga rata 1859. kada je u Milanu osnovao list *Alleanza*. U domovinu se vratio 1870., nakon što je na Kossuthovu preporuku izabran za saborskoga zastupnika. Vidi: Ujvári, *Magyar Zsidó Lexikon*, 356.

33 *Képvisezőházi napló*, 257. sjednica 6. listopada 1883., 22.

34 *Isto*, 23.

35 *Isto*, 26.

36 *Isto*.

se vjerojatno ni jedan Hrvat ne bi pobunio da su na zagrebačkim zgradama istaknuli dvočlavi austrijskog orla, ali mađarske simbole ne mogu podnijeti. Prema Helffyju, hrvatske tvrdnje o nepoštivanju hrvatskoga jezika ne stoje, jer nikada nitko nije osporio hrvatski jezik i pravo na njegovu uporabu. Kazao je da sada hrvatski zastupnici kao pobjednici nude uvjete za pomirbu. „Gospodin Krestić je već poručio da neće doći u Budimpeštu, dok god u Zagrebu bude grb s mađarskim natpisom. Beskrajno mi je žao što će se Budimpešta morati odreći toga ushita da ga vidi, ali Mađarska se neće odreći toga da u Zagrebu ostanu mađarski simboli s natpisima na mađarskom jeziku.“³⁷

Poslije najžešćeg vladina oponenta uslijedio je govor vođe Umjerene oporbe, kasnijeg ministra pravosuđa i predsjednika Zastupničkog doma Dezsőa Szilágyija.³⁸ On je izrazio veliko nezadovoljstvo bojkotom hrvatskih zastupnika, a kako je odstupio i hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar, u prijestolnici nije ostao nitko tko bi značio poveznicu između Budimpešte i Zagreba. Stoga je pozvao ministra-predsjednika neka odgovori zašto je odstupio hrvatski ministar: zato što je suglasan s hrvatskim zastupnicima da je vladin potez nezakonit ili se možda protivio imenovanja baruna Ramberga?³⁹ Izrazio je nezadovoljstvo predloženim postavljanjem ploča bez ikakvih natpisa jer vlada time pogoduje Hrvatima i osigurava si glasove hrvatskih zastupnika u Ugarskom saboru, ali ne rješava problem. Ministar-predsjednik je odbacio prijedloge zastupnika Helffyja i Szilágyija u vezi izmjene načina zastupanja Hrvata u zajedničkom saboru, jer su Hrvati politički narod koji ima poseban status i autonomiju. „Nisam to ja izmislio, nego zakon o manjinama kaže da u Mađarskoj postoji jedan politički narod, a to je mađarski, dok nagodbeni zakon koji nisam ja pisao, kaže da su Hrvati politički narod. Molim da se to ima u vidu!“, rekao je uz odobravanje svojih pristaša.⁴⁰ Kálmán Tisza je objasnio da su ploče s dvojnim nazivima postavljene na nekoliko mjesta već 1882. i da nije bilo nikakvih problema, pa zato ministar financija nije smatrao potrebnim tražiti vladino odobrenje kada je 1883. izdao naredbu za postavljanje dvojezičnih ploča. No, sada želi izmijeniti tu svoju odluku i zato moli odobrenje od parlamenta. Odluka Ugarskog sabora potrebna je radi normalizacije stanja u Hrvatskoj. Ministar-predsjednik nikako ne prihvaća oporbene tvrdnje da se radi o uzroku, o porazu Ugarske, nego vlada nastavlja slijediti tumačenje nagodbe koje su prihvatile sve ranije mađarske vlade od 1868. godine. Ministar financija grof Szapáry je u obrazloženju prijedloga odluke o „nijemim grbovima“ izjavio da sukladno § 57. Hrvatsko-ugarske nagodbe Hrvatska i ban opravdano traže da natpis na zajedničkim grbovima bude na hrvatskom jeziku, jer je u Hrvatskoj službeni jezik hrvatski. Svoju odluku o postavljanju mađarskih natpisa objasnio je time što u nagodbenom zakonu „nigdje ne piše da uz hrvatski natpis ne

37 *Isto.*

38 Od 1871. je bio zastupnik iz redova Deakove stranke (Deák-párt). Od 1878. do 1886. je s grofom Albertom Apponyijem bio vođa Umjerene oporbe. Nakon vraćanja u redove Slobodoume stranke (1889.) postao je ministar pravosuđa, a od 1895. do prosinca 1898. bio je predsjednik Zastupničkog doma.

39 *Képviseelőházi napló*, 257. sjednica 6. listopada 1883., 27.

40 *Isto*, 38.

može stajati i onaj na mađarskom jeziku, kao što i u Budimpešti na zgradi hrvatskog ministarstva uz mađarski natpis stoji i hrvatski, pa oko toga nitko ne pravi nikakve probleme“. Ovo tumačenje je ocijenjeno čistim sofizmom. Ministar je pojasnio da ima službene podatke o tomu da su razgovori između hrvatskoga bana i financijskoga ravnatelja u Zagrebu o postavljanju dvojezičnih ploča počeli 1880. godine. Ni tada, a ni kasnije, nitko s hrvatske strane nije doveo u pitanje zakonitost takvoga čina. U Osijeku su u lipnju 1882. postavljeni dvojezični grbovi, a 12. rujna iste godine zagrebački je financijski ured primio dopis od hrvatske vlade u kojemu se traže pojašnjenja za slučaj da se u Hrvatskom saboru podnese interpelacija zbog toga. Ne stoji, dakle, ni tvrdnja kako hrvatska vlada nije znala za postavljanje šest dvojezičnih ploča. To „se dogodilo 8. kolovoza“, a 13. kolovoza je hrvatska vlada poslala ugarskoj vladi izjavu u kojoj odbija ponuđenu pomoć za održavanje reda. U toj izjavi se insinujama naziva pretpostavka da hrvatski narod nije lojalan prema državi i kruni. Ban i njegova vlada su se obvezali najodlučnije odgovoriti u slučaju napada na državne institucije. Ministar je ponovio da su ga na postavljanje dvojezičnih grbova motivirali Hrvati koji su hrvatski grb i nacionalne boje koristili u carinskim službama, iako se radi o poslu iz zajedničke nadležnosti. Naredio je da se dvojezične ploče postave samo na onim uredima na kojima do tada nije uopće bilo grbova. No, „uviđajući da ovakva zakonita radnja izaziva veliki otpor kod Hrvata“, zamolio je od Ugarskog sabora donošenje odluke o tomu da se ploče skinu i zamijene onima bez ikakva natpisa.⁴¹ Oporba je bila uvjerena da se predsjednik ministarskog vijeća o ovom kompromisu u tajnosti dogovorio s Hrvatima, ali im je teže od toga pala informacija da se to dogodilo uz privolu Beča.

U nastavku sjednice u ponedjeljak 8. listopada oporbeni Géza Polónyi, koji je uvijek rado polemizirao o hrvatskim pitanjima, pokrenuo je inicijativu da se hrvatskim zastupnicima koji odbijaju sudjelovati u radu Ugarskog sabora ne isplate dnevnice za rujna. Upozorio je da po poslovniku Zastupničkog doma predsjednik doma može dopustiti zastupniku izostanak u trajanju do 15 dana.⁴² S obzirom da hrvatski zastupnici nemaju takvo dopuštenje, a ne izvršavaju svoje dužnosti, zatražio je da im se uskrate dnevnice za mjesec rujna. No, ako vladajuća većina glasuje protiv njegova prijedloga, onda „neka svijet vidi da ima ljudi koji ne žele sudjelovati u radu sabora, ali zato uzimaju plaću“.⁴³ Većina zastupnika je (ustajanjem) prihvatila vladin prijedlog da se dnevnice isplate i Hrvatima. Potom se Polónyi usprotivio da se bilježniku doma grofu Teodoru Pejačeviću isplati dnevnic, jer je i on „jedan od onih zastupnika koji su ministru-predsjedniku kolektivno izjavili da ne žele sudjelovati u radu sabora“. Međutim, i ovaj prijedlog mu je odbijen, što je oporbi bio jasan signal da su hrvatski zastupnici i ministar-predsjednik postigli politički dogovor.⁴⁴ U nastavku sjednice je oporbeni zastupnik barun Balázs

41 *Isto*, 40.

42 *Képviselőházi napló*, 258. sjednica 8. listopada 1883., 43. Vidi: Bethlen, „A házaszabályok“, 163-184.

43 *Képviselőházi napló*, 258. sjednica 8. listopada 1883., 44.

44 O političkoj kulturi u vrijeme dualizma vidi: Cieger, „Magyarország politikai kultúrája a dualizmus korában“, 51.

Orbán podržao izvješće ministra financija u vezi grbova u Hrvatskoj te se zauzeo za reviziju Nagodbe. Izrazio je bojazan da će „krugovi, koji upravljaju događajima u Hrvatskoj, učiniti sve da se stanje ne smiri, jer to njima ne odgovara“. Istaknuo je da je mađarskim novcem na hrvatskom teritoriju napravljena mreža pruga, „dok se mi ovdje utapamo u blatu“, kao i da se svake godine doplaćuje tri do četiri milijuna za tamošnje troškove uprave i za druge poslove, a zauzvrat „ne možemo čak ni naznačiti da se i to područje nalazi u sastavu mađarske države“. ⁴⁵ Po njemu je cijeli spor oko grbova izazvan s ciljem da se Hrvatska odcijepi od Ugarske. Ako do toga dođe, onda Ugarskoj pripada područje između Kupe i Une te Slavonija. Poput drugih svojih kolega iz Stranke neovisnosti, i on je stao „u obranu nama odanih Srba koje Hrvati tlače odričući im pravo na nacionalnost i vjeroispovijest te ih nastoje najgrubljim sredstvima prisiliti na asimilaciju“. ⁴⁶

Zastupnik Umjerene oporbe Ágost Pulszky je suočio zastupnike i vladu s time da ministar-predsjednik i ministar financija „žele dobiti potvrdu od parlamenta da su postupili zakonito, a zatim tvrde da skidanje zakonito postavljenih grbova nije protuzakonito, iako malo odstupa od zakona“. ⁴⁷ Naglasio je da je neizbježan utisak kako je Ugarska popustila, ali je moguće da će kasnije Hrvati predbacivati i to što je o pitanju grbova raspravljano u trenutku kada Trojednica nije imala svoga ministra u Budimpešti.

Grof Albert Apponyi ocijenio je rješavanje hrvatskoga pitanja kao najtežu političku zadaću „ovoga naraštaja“ u izgradnji i konsolidaciji mađarske države. ⁴⁸ To je obrazložio činjenicom što se Hrvatska nalazi u susjedstvu „najvulkanskijega dijela Balkanskog poluotoka“, tamo živi siromašan narod, s tek stečenom autonomijom, koji je ponosan na svoju nacionalnost. Zbog toga je prirodno kako je tamo najlakše izazvati nered, a osim toga je Hrvatska tek površno povezana s Ugarskom. Glavni problem je to što prosvjeta spada među autonomne hrvatske poslove, pa se tako novi naraštaji odgajaju u protumađarskom duhu. Zaključio je kako je ostavljanje ploča s hrvatskim natpisima i skidanje dvojezičnih natpisa te njihovo zamjenjivanje „nijemim grbovima“ poraz Tiszine politike i vlade.

Mihailo Polit-Desančić (u mađarskim saborskim spisima: Polyt Mihály) je za „krvave događaje u Hrvatskoj“ optužio vladu, koja Hrvatsko-ugarsku nagodbu tumači sasvim različito od svih ranijih ministarskih vijeća. ⁴⁹ U svom govoru u Zastupničkom

⁴⁵ *Képviseelőházi napló*, 258. sjednica 8. listopada 1883., 48-49.

⁴⁶ *Isto*, 55-56.

⁴⁷ *Isto*, 58.

⁴⁸ Od 1872. je bio zastupnik iz redova Deakove stranke, a od 1877. je bio član Umjerene oporbe. Pobjedom oporbene koalicije na izborima 1906. godine Apponyi je kao vođa oporbe preuzeo ministarstvo prosvjete i vjerskih pitanja koje mu je bilo posebno važno. Uz njegovo ime vezuju se brojni tadašnji zakoni (najpoznatije je tzv. lex-Apponyi). Na čelu istoga ministarstva bio je i 1917. – 1918. godine. Poslije sloma sovjetske Mađarske preuzeo je vođenje mađarske delegacije na mirovnim pregovorima u Parizu. Naposljedku je, već u poodmakloj dobi (1924. – 1932.), bio predstavnik Mađarske u Ligi naroda. Umro je 1933. u Ženevi.

⁴⁹ Mihailo Polit-Desančić je u politički život stupio kao veliki bilježnik Srijemske županije i zastupnik Hrvatskog sabora (1861.). Naredne godine je postao tajnik Dvorske kancelarije u Beču, a 1864.

domu 26. veljače 1883. kazao je da je cilj postavljanja mađarskih natpisa taj da se „Trojedinici dade obilježje mađarske države“.⁵⁰ Po njemu je zakon jasan i ne može se drugačije tumačiti § 57. koji kaže da je u zajedničkim uredima hrvatski jezik službeni. Ignoriranjem te činjenice želi se dokazati koja je strana dominantna, a koja podčinjena.⁵¹ Osporio je tvrdnju da su grbovi postavljeni godinu dana ranije, kazavši da je tada donesena ministarska naredba, ali grbovi nisu postavljeni, nego su pohranjeni na tavanima financijskih ureda. On je, doduše, „lani“ pitao bana grofa Pejačevića mogu li se ti grbovi postaviti, na što je dobio odgovor da se to odgodi dok se ne riješi pitanje Vojne krajine. Završio je u svom uobičajenom stilu ponavljajući kao *ceterum censeo* da vladu ministra-predsjednika Tisze treba srušiti, jer je ministar-predsjednik svojim podneskom podigao optužnicu protiv sebe i vlade. Povlačenje ranije odluke dokazuje da priznaje pogrešku. U drugim državama vlade odstupaju u ovakvim situacijama.

Narednoga dana (9. listopada) se opet oglasio Géza Polónyi kazavši da su grbovi samo povod jednom dugovječnom neprijateljstvu i mržnji koja postoji među Hrvatima prema svemu što je mađarsko. „Krepala Mađarska“ (u zapisniku stoji „Krepala magvarszki“) njihov je moto.⁵² Zamjerio je predsjedniku ministarskoga vijeća što ne odgovara na toliku mržnju i nepoštivanje Ugarske, a ponovio je i tvrdnje drugih oporbenjaka, da je ministar-predsjednik prekršio ustav kada je „o čisto mađarskim stvarima“ išao pregovarati u Beč. Istaknuo je da je na tim bečkim konferencijama odlučeno da se ban i hrvatski ministar opozovu i da se u Zagreb pošalje austrijski general. „Poznato je da se već stoljećima u Zagreb šalje austrijski general kada god se Hrvati pobune protiv Mađara.“⁵³ Naposljetku je istaknuo da je nužna revizija Nagodbe, napose glede definiranja djelokruga bana i hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra te ozakonjivanja državnog jedinstva. Zauzeo se za vraćanje triju slavonskih županija (Virovitičke, Požeške i Srijemske) u sastav Ugarske, za obnovu po Mađarsku vrlo nepovoljne financijske nagodbe te za dobivanje barem tolikoga utjecaja na polju prosvjete i pravosuđa u Hrvatskoj, koji je nužan da se ne dopusti protudržavna djelatnost i sijanje nacionalne mržnje. No, sve to bilo je moguće samo revizijom Nagodbe, dakle uz pristanak Hrvatske.

Ernő Mezei iz Stranke neovisnosti zaključio je da je vladin podnesak priznanje nemoci i poraza, koji se ogleda u tomu što je pobunu uspjela ugušiti tek primjenom oružane sile te je u Hrvatskoj morala ukinuti ustavnost.⁵⁴ Po njemu je vlada lakomisleno isprovocirala krizu, a potom je ponovo pogriješila prilikom njezina rješavanja. Vladinu odgovornost priznaju i ministar-predsjednik i ministri koji su naškodili autoritetu

---

referent Sudbenog stola u Zagrebu. Od 1865. do 1868. zastupnik je Iriga u Hrvatskom saboru. Od 1873. do 1884. bio je zastupnik u Ugarskom saboru.

50 Polit-Desančić, *Sve dosadašnje besede*, 1.

51 Vidi opširnije: Mikavica, *Mihajlo Polit Desančić, vođa srpskih liberala u Austro-Ugarskoj*, 222.

52 *Képviseelőházi napló*, 259. sjednica 9. listopada 1883., 68.

53 *Isto*, 72.

54 Ernő Mezei (do 1875. je koristio rođeno prezime *Grünfeld*) se isticao zauzimanjem za samostalnu vojsku i uvođenje općeg obrazovanja, a kasnije i svojim govorima u kojima je osuđivao antisemitizam.

države.⁵⁵ Odluku o rješavanju hrvatskog pitanja naposljetku su donijele bečke vlasti. Nužnim je ocijenio „popratak“ nagodbenog zakona, napose izmjenom načina zastupanja Hrvatske u središnjem parlamentu.

Sadašnji delegatski način je absurdan i upitno je odgovara li javnopravnom odnosu koji povezuje dvije države. Njime s jedne strane zahtjevi i želje Hrvata ne mogu biti neposredno prezentirani, a s druge strane mi nemamo mogućnost pokazati Hrvatskoj raznolikost mađarskih stranaka i njihov politički svjetonazor. Hrvatska delegacija se od slučaja do slučaja dogovara s mađarskom vladom kako bi u zamjenu za glasove koje daje vladi dobila stanovite koncesije za hrvatske interese.⁵⁶

E. Mezei je smatrao da se i u Hrvatskoj trebaju neposredno izabrati zastupnici za Ugarski parlament. Predsjednik Stranke neovisnosti Dániel Irányi izrazio je nezadovoljstvo vladom, koja je postupala iritirajuće i dijelom protuustavno, ali je osudio i „nezakonito, nasilno, skandalozno i gnjusno“ ponašanje „donjeg sloja“ hrvatskoga naroda.⁵⁷ Po njemu su nepotrebne ploče s mađarskim natpisima, jer je državno jedinstvo već izraženo u grbu, a nametanje mađarskih natpisa nije razumno, imajući u vidu nezadovoljstvo koje vlada preko Drave. Osim toga je § 57. jasan, zato Hrvati imaju pravo kada tvrde da su mađarski natpisi protuzakoniti. Nagodba je dobro regulirala odnose između dviju zemalja, pa za razliku od svojih političkih suistomišljenika on nije za njezinu reviziju, jer bi se time samo pojačale „pukotine koje među nama postoje“.⁵⁸ U vrlo pomirljivom tonu se zauzeo za to da se nakon smirivanja stanja preispitaju sve žalbe Hrvata, pa ako su opravdane, onda se zakonom moraju regulirati na zadovoljavajući način. Od ugarske vlade i budućega bana je zatražio da žurno smanje namete narodu te poduzmu radnje potrebne da prestanu žalbe na neučinkovitu upravu i loše životne okolnosti. Ocijenio je da je jedini razlog podnošenja prijedloga ministra-predsjednika taj što se on u Beču obvezao skinuti sporne ploče, pa zato želi dobiti potvrdu zakonodavnog tijela. On pak smatra da je taj postupak neispravan i ne može za njega glasati. Beč je nahuškao Hrvate protiv Mađara znajući za njihovu „već toliko puta pokazanu lojalnost prema crno-žutoj monarhiji“.⁵⁹ Ovaj slučaj je potvrdio nužnost da Ugarska ima svoju vojsku kako bi svaku pobunu mogla ugušiti, jer je sadašnji mir u Hrvatskoj uspostavila Austrija, a ne Budimpešta. Umjesto da privoli Hrvate na svoju stranu, Tiszina vlada im postavlja grbove s mađarskim natpisima i time još više protiv sebe okreće cijelu Hrvatsku, zaključio je zastupnik.

55 O ministarskoj odgovornosti u vrijeme dualizma vidi: Márffy-Mantuano, *A miniszteri felelősség intézménye Magyarországon*; Schvarcz, *A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben*; Szabó, *A végrehajtott hatalom gyakorlásának felelőssége a Monarchia hárompólusú rendszerében*.

56 *Képviselelőházi napló*, 259. sjednica 9. listopada 1883., 75.

57 Dániel Irányi bio je jedan od članova „peštanske mladeži“, grupacije koja je organizirala mađarski ustanak 1848. godine. Rodeno prezime *Halbschuh* promijenio je kao dvadesetogodišnjak. Poslije poraza mađarske revolucije živio je u izbjeglištvu, ostajući jedan od najvjernijih suradnika Lajosa Kossutha. Zastupnik je bio od 1868. do smrti (1892. godine).

58 *Képviselelőházi napló*, 259. sjednica 9. listopada 1883.

59 *Isto*.

Ministar-predsjednik Tisza je u svom odgovoru na izrečene primjedbe izjavio da je o zbivanjima u Zagrebu saznao 15. kolovoza te je brzojavom odmah obavijestio bana da se skinuti grbovi moraju vratiti na svoje mjesto. Ban tomu nije udovoljio, pa je bilo nužno imenovati kraljevskog povjerenika. Predsjednik vlade je tijekom boravka u Beču inzistirao na tomu da grbovi moraju ostati na svom mjestu sve dok Ugarski sabor ne ovlasti vladu na drugačije postupanje. Objasnio je da je njegov prijatelj Koloman Bedeković odstupio vidjevši da u Hrvatskoj prevladavaju elementi kojima nije cilj održavanje dobrih ustavnopravnih sveza s Ugarskom, što pak on želi obnoviti, ali ne s ministarskoga mjesta, nego djelujući izvan vlade. Obrazložio je da ustavnost i zakonitost odluka koje se donose nije dovedena u pitanje činjenicom što sjednicama ne prisustvuju ni hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar (stari je naime, odstupio, a novi još nije imenovan), a ni hrvatski zastupnici. Oni su uredno pozvani na Sabor, ali sa sjednica su svojevrijedno odsustvovali. Skidanje grbova je vandalizam kojim nije oskrvnut samo mađarski grb, nego i hrvatski, jer se oba nalaze zajedno. Osporio je da je s bilo kojim austrijskim ministrom razgovarao čak i privatno, a glede često spominjane revizije Nagodbe dodao je da vlada radi samo na popisu svih spornih i neusuglašanih pitanja o kojima valja razgovarati, a nema spomena o bilo kakvim službenim pregovorima. Do njih bi moglo doći samo ako to želi i Hrvatska, na isti način na koji je Nagodba i usvojena.

Kálmán Thaly je obrazloženje ministra-predsjednika u vezi Bedekovićeve odstupa nazvao izmišljotinom te je zatražio da se mađarski natpisi ne uklone jer je to po njemu gubitak državnog suvereniteta. Revizija Nagodbe potrebna je da se regulira pitanje bana: treba li se ta funkcija zadržati i koji je njezin sadržaj.⁶⁰

Zadnjega dana rasprave u Zastupničkom domu osebujni Sándor Csanády podsjetio je kako se stariji zastupnici sjećaju s kolikim je žarom Kálmán Tisza „prije nego što se prošvercao na stolac ministra-predsjednika“ uvjeravao „ovdje u sabornici, ali i pred cijelim svijetom“ da je Nagodba „pogubna za domovinu i za narod“.⁶¹ Po njemu je „tadašnji Tisza“ bio u pravu, jer doista svi problemi s Hrvatskom potječu od nagodbenoga zakona. Međutim, u postojećem slučaju neupitna je odgovornost ugarske vlade koja je očigledno prekršila zakon, s obzirom da § 56. i 57. jasno kažu da je u Hrvatskoj službeni jezik hrvatski. Prema tome je korištenje mađarskog jezika na području Hrvatske izriječno isključeno. Postavljanje grbova s natpisima na mađarskom jeziku protuzakonito je, zato je odgovorna vlada, a „revoluciju izazvanu time sada će mađarski narod morati platiti svojom krvlju i novcem“.⁶² Optužio je predsjednika vlade da je tijekom osmogodišnjega mandata počinio više zločina protiv domovine i naroda „nego Bach, Schmerling i sve vlade iz Deákove stranke“. U interesu Austrije i Beča odrekao se prava na samostalnu mađarsku banku, samostalnu carinsku zonu, zadužio je državu za 400 milijuna forinta, povećava poreze i dovodi narod do prosjačkoga štapa.⁶³

60 *Képviselőházi napló*, 259. sjednica 9. listopada 1883.

61 *Képviselőházi napló*, 260. sjednica 10. listopada 1883.

62 *Isto.*

63 *Isto.*

Poznati znanstvenik Ottó Herman rekao je da je u Beču i dalje na snazi politika *divide et impera*, koja je spremna podupirati i panslavizam kakav promovira zastupnik Polit, samo da oslabi Ugarsku. Njegova stranka i on osobno su za radikalno rješenje, a to je uspostava samostalne mađarske države. Ministra-predsjednika je pozvao da konačno učini nešto u korist mađarskoga naroda, a to je da odstupi, kako bi se mogla oživotvoriti mađarska nacionalna politika.⁶⁴

Njegov stranački kolega Pál Hoitsy založio se za reviziju Nagodbe, ali i za obnavljanje dobrih odnosa s Hrvatima, jer je taj savez stoljećima funkcionirao. „Hrvatska nema s kim stupiti u savez. Njima najrodniji Srbi groze se od ujedinjenja, tako da od toga ništa neće biti. Ta ideja je već toliko izlizana i u Rusiji, koja ju je najviše propagirala. Mi smo pak Hrvatima posvjedočili da ih ne želimo pomadžariti i da se od toga ne trebaju bojati. Zato želim sporazum s njima.“⁶⁵

Géza Füzesséry se također zauzeo za pomirbu, jer se „svaki pošten čovjek s jedne i druge strane Drave zalaže ne samo za mirno rješenje krize, nego i za stalan bratski odnos između dvaju naroda“. Shodno mišljenju saborske većine, i on je mišljenja da nemiri u Hrvatskoj nisu posljedica postavljanja mađarskih natpisa, nego panslavenske propagande.

Poslije završetka osmodnevne rasprave (od 2. do 10. listopada), a uoči glasovanja, zastupnik Helfy se mimo poslovnika još jednom izborio za riječ i konstatirao da vlast tvrdi kako su mađarski natpisi postavljeni zakonito. „No, ako je tomu tako, zašto se onda želi promijeniti zakonita situacija?“⁶⁶ S obzirom da je izvjesno kako će vlada provesti svoju volju, poentirao je kazavši kako se nada da se skidanje grbova s mađarskim natpisima neće dogoditi noću, jer su „jamačno Hrvati naložili da se to ima dogoditi svečano, u pola bijela dana“. Na te njegove riječi je Géza Polónyi doviknuo: „Uz pratnju glazbe!“, a Albert Németh je dometnuo: „Svirat će 'Gott erhalte'!“⁶⁷ Ova opaska izazvala je oduševljenje u oporbenim redovima. Naime, vladajuću Slobodarsku stranku i njene pristaše zvali su „gotterhaltistima“. Naziv potječe od naslova austrijske (kasnije Austro-Ugarske) himne „Gott erhalte Franz den Kaiser“ i njime se htjelo poručiti da onaj tko podupire Nagodbu nije Mađar, nego „austrijski sluga“, „izdajica“, „karijerist“.⁶⁸ Dakle, naziv „gotterhaltist“ je za Mađara isto što i „mađaron“ za Hrvata.

Ministar financija graf Szapáry je zatražio riječ kako bi osporio tvrdnju po kojoj su ploče postavljene noću ili u ranu zoru, nego u uobičajeno radno vrijeme, „što je potvrdio i savjetnik Hrvoić“.⁶⁹ Zatim je odgovorio svim zastupnicima na njihove tvrdnje čvrsto braneći Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Ustrajao je u mišljenju da se spor može izgladiti i bez revizije nagodbenog zakona. Dezső Szilágyi je kao podnositelj protuprijedloga

64 *Isto.*

65 *Isto.*

66 *Isto.*

67 *Isto.*

68 Nagy, „Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte: birodalmi és nemzeti szimbólumok az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországan“, 28.

69 *Képviselőházi napló*, 260. sjednica 10. listopada 1883.

zaključno istaknuo kako je vlada namjerno provocirala Hrvate znajući da će oni u dvojezičnim grbovima vidjeti napad na svoj jezik. Iako su mnogi oporbeni zastupnici dijelili to mišljenje, ipak nisu objasnili zašto smatraju da se radilo o „namjernoj provokaciji“. Naime, puno logičnijim se nameće zaključak da je ministarsko vijeće postavljanjem tzv. Dávidovih ploča htjelo pokazati da je Hrvatska dio Ugarskog Kraljevstva. S obzirom da slične ploče u Osijeku nisu izazvale reakcije, stoga vjerojatno ni u Zagrebu nisu očekivali veće nezadovoljstvo. Nakon što je do njega ipak došlo, mađarska vlada je željela što prije ugušiti prosvjede. Međutim, banska vlada je odbila pomoć ponuđenu od strane Budimpešte, a usto je poslala poruku ministarskom vijeću o lojalnosti. Ipak su stvari ubrzo izmakle kontroli, pa je naposljetku pomoć stigla iz Beča. Szilágyijeva tvrdnja o namjernoj provokaciji imala je za cilj predočiti cijeli događaj kao predstavu režiranu u Beču, u kojoj je ugarska vlada samo puki izvršitelj. Da bi još snažnije naglasio podređenost mađarske vlade bečkim vlastima, zastupnik Szilágyi je kazao da je skidanje tzv. Dávidovih ploča naputak dobiven iz Beča, kojemu se mora udovoljiti. Dok se to ne učini neće biti imenovanja ni hrvatskoga ministra ni bana, a ni vraćanja ustavnosti. Iz tog se razloga požuruje donošenje saborske odluke. Vjerojatno je i Hrvatima povoljnije ako ukidanje svih donesenih odluka u vezi grbova umjesto vlade izgleda parlament. S obzirom da su govornici danima ponavljali iste ili vrlo slične argumente, pojedini su zastupnici sve glasnije prekidali podnositelja protuprijedloga, tražeći da se napokon počne s glasovanjem. Zato je nakon Szilágyijeva izlaganja ministar-predsjednik Tisza odustao od replike, a predsjedavajući je stavio vladin prijedlog na glasovanje. Uzimajući u obzir da je više od dvadeset zastupnika tražilo pojedinačno i javno glasovanje, predsjedavajući je prvo ždrijebom izvukao pločicu sa slovom abecede od kojega će početi izjašnjavanje zastupnika. Izvukao je slovo „U“, pa su prvo glasovali zastupnici čija su prezimena počinjala s tim slovom, a zadnji su bili oni s prezimenima na slovo „T“ (posljednji su glasovali ministar-predsjednik Kálmán Tisza, grof László Tisza, József Török i ministar prosvjete i vjerskih pitanja Ágoston Trefort). Nakon prebrojavanja glasova predsjedavajući je objavio da je od 445 saborskih zastupnika „za“ prijedlog ministra-predsjednika bilo njih 187, a protiv 105, dok 152 zastupnika nisu nazočila sjednici. S obzirom da je prijedlog ministra-predsjednika prihvaćen, o prijedlozima oporbenih zastupnika nije se glasovalo.⁷⁰ Provladini listovi su s velikim zadovoljstvom izvijestili kako je u Zastupničkom domu rasprava o hrvatskom pitanju završila prije očekivanog termina te da je dom odobrio vladine dotadašnje korake i ovlastio ju na postavljanje grbova bez natpisa.

Kuća velikaša je 12. listopada raspravljala o izvješću tročlanog odbora u vezi prijedloga odluke o hrvatskom pitanju, koje su velikaši dobili dan ranije.⁷¹ Predsjednik Kuće velikaša László Szögyény-Marich je upozorio kako se zbog žurnog postupka rasprava odmah otvara. Protiv prijedloga odluke diskutirao je jedino barun Béla Liphay kojemu je zasmetalo što „uz ovako važan prijedlog odluke nije dobio i obrazloženje“. To po njemu može značiti da ona uopće nema nikakvog temelja ili da je vlada uvjeren da će

⁷⁰ *Isto.*

⁷¹ *Főrendiházi napló*, 84. sjednica 12. listopada 1883.

prijedlog i u ovom obliku svejedno biti prihvaćen.⁷² Za njega je Hrvatsko-ugarska nagodba ustav i nužno je da se dvije strane na koje se ustav odnosi međusobno uvažavaju i postupaju s nužnom mudrošću. Zatražio je odgovornost za političku štetu „onih koji su krivo procijenili situaciju“, okrivljujući u prvom redu ministra financija. On bi se trebao ugledati na hrvatskog ministra i bana koji su odstupili. U svom odgovoru ministar-predsjednik je ponovio da se za nastalo stanje ne treba kriviti samo jednoga ministra, nego da cijela vlada „zajednički prihvaća krivicu i odgovornost“. Složio se da njihov čin odudara od dotadašnje prakse, ali on je uvjeren da nisu prekršili zakon. No, s obzirom da je vlada optužena za protupravno postupanje, pokazalo se nužnim da od parlamenta zatraži odobrenje ili neodobrenje za poduzete radnje. U prilog vlade diskutirali su grof Antal Szécsen i grof János Cziráky, a potom je predsjedavajući stavio prijedlog odluke na glasovanje. On je prihvaćen u oba doma sabora, čime je vlada dobila pravni temelj za skidanje dvojezičnih grbova i postavljanje „nijemih“.

No, politička šteta koja je postavljanjem spomenutih grbova učinjena pokazala se dalekosežnom, teško je opteretila hrvatsko-ugarske odnose, što je naročito došlo do izražaja u događajima iz 1903. godine. Ministar-predsjednik Kálmán Tisza također nije izišao neokrznut iz nastale situacije, doživio je poraz i time izgubio na svom i nadalje neupitnom autoritetu. Kako bi osigurao mir u Hrvatskoj, kralju je za novoga bana predložio svoga svaka (pašenoga), tridesetčetverogodišnjega nuštarskog grofa Karla Khuen-Héderváryja. U njega je imao veliko povjerenje, želio ga je pripremiti za ministra unutarnjih poslova u ugarskoj vladi, ali su ga prilike u Hrvatskoj primorale da jurskoga (Győr) velikog župana „pošalje“ u Zagreb.⁷³ O okolnostima njegova banskog imenovanja grof Karlo Khuen-Héderváry je prilikom saborske diskusije o proračunu za 1894. godinu kazao:

Dne 13. ili 14. studenoga 1883. pozvao me je tadašnji ministar predsjednik Tisza, te mi priopćio, da će me predložiti za bansku čast, a ujedno me zamolio, da mu kažem, kako bi se po mojemu mnijenju imala stvar u Hrvatskoj urediti. Ja sam se s njim lasno složio na temelju onoga, što sam mu ja predložio, a govorili smo samo o tom, da se dođe do toga, da se ono izvrši, što ustav traži i što zakon nalaže. Došav u zemlju imao sam računati s tim, da ciele sviet, ili bar veliki dio svieta neće vjerovati u to, što mi je prava zadaća, nego da će tražiti baš protivne motive i intencije mojemu mišljenju i opredieljenju. I oni, koji su s menom računali, nisu pravo znali — a ja im neuzimljem za zlo — da li je to osbiljno i otvoreno što tada rekoh. Bilo je ljudih, koji su mislili, da imam zadatak ono razoriti, što je u nagodbenom zakonu uglavljeno. I to je bilo, što je najviše dalo povoda zabrinutosti narodnoga zastupstva, a valjda i zabrinutosti u širih krugovih naroda, da je naime, nagodba u pogibelji, dočim je opet bilo ljudih, koji su se tomu najviše radovali. To su bila gospoda s onu stranu (ljevice).⁷⁴

Činjenica je da je nuštarski grof naredna dva desetljeća zamrznuo sukobe u Hrvatskoj, ali su oni obnovljeni 1903. godine.

⁷² *Isto.*

⁷³ *Vasárnapi Ujság*, Budapest, 10. lipnja 1894.

⁷⁴ Polić, *Ban Dragutin grof Khuen Héderváry i njegovo doba*, 145-146.

Zaključak

Hrvatsko-ugarska državna zajednica trajala je od 1102. do 1918. godine i bila je jedan od najdužih europskih državnih saveza. Hrvati i Mađari u tom razdoblju dijele zajedničku povijest, državnopravni status i ustavnost. Ne može se stoga reći da se nisu dobro poznavali. U Ugarskoj su svi znali koliki otpor su Hrvati (od 1790. godine) pružali uvođenju mađarskog jezika u službenu uporabu. I prilikom sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, kao i tijekom njezina oživotvorenja, opetovano se pokazivalo da se Hrvatima ne smiju dirati jezik, zastava i državni simboli. No, ipak se 1883. godine upravo to dogodilo postavljanjem tzv. Dávidovih ploča. Kako su državnopravni okvir države davali Austro-ugarska nagodba i Hrvatsko-ugarska nagodba, dva slična, na kompromisu temeljena pravna akta, to zorno svjedoči da je povjerenje bilo vrlo važan segment funkcioniranja države. Austrijska, ugarska i hrvatska vlada nužno su surađivale na tim temeljima, jer su unutar svojih zemalja imale vrlo snažne oporbe koje su osporavale Nagodbu i nisu priznavale pravni poredak. Te su oporbe sebe doživljavale kao „glas naroda“, a na izborima izabranu vlast kao slugu tuđinskog režima. Mađarska je oporba, potpomognuta novinama, tvrdila da Beč svojom politikom *divide et impera* „huška“ Hrvate protiv Mađara, a hrvatska oporba je pak ponavljala da Budimpešta vodi politiku *divide et impera* potencirajući hrvatsko-srpske sukobe. Vladajuće stranke su pak bile uvjerene da se kriza (napose u Hrvatskoj) „uvozi izvana“, što je prihvatila i mađarska oporba. No, za ovu potonju je „strani čimbenik“ mogla biti samo Austrija, dok su hrvatski vladajući krugovi osporavali bilo kakvu umiješanost Austrije u sukobe unutar Trojedne Kraljevine. I ban Khuen-Héderváry je prilikom spaljivanja mađarske zastave 1895. godine ponavljao da su za taj izgred najmanje krivi studenti koji su ga počinili te da su organizatori neki vanjski čimbenici. No, nikada ih nije imenovao.

Često spominjani zagrebački neredi, koji su izbili zbog tzv. Dávidovih ploča, nagovijestili su buduće teško razdoblje u hrvatsko-ugarskim odnosima, ali su zaoštrili i političke odnose unutar Ugarske. To se zorno pokazalo prilikom osmodnevne rasprave (od 2. do 10. listopada 1883.) u Zastupničkom domu. Iako je ostalo nejasno zašto su ploče postavljene, dvojbeno je i vrijeme (u trenutku ponovnog ujedinjenja Vojne krajine s Hrvatskom), kao i zašto se nije radilo o vladinoj odluci, nego o naredbi ministra financija Szapáryja, ipak su se nakon saborske rasprave stvari činile prilično jasnima. Dakle, ministar financija Szapáry naredio je financijskom ravnatelju Antalu Dávidu postavljanje tih ploča. Za to nije tražio vladino dopuštenje i donošenje odluke ministarskoga vijeća, s obzirom da su takve ploče već ranije bile postavljene u Osijeku, gdje nisu izazvale nikakav prijemor. Ugarskoj vladi je na simboličnoj razini bilo važno postavljanje tih ploča, jer su tako mogli dokazati nacionalističkoj oporbi da zastupaju mađarsku politiku i da je Hrvatska dio Ugarske. Međutim, postavljanje tzv. Dávidovih ploča izazvalo je golemo nezadovoljstvo u Hrvatskoj i odstup bana. Naposljetku je red uspostavljen uz pomoć Beča. I ban i hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar, kao i hrvatski zastupnici u Ugarskom saboru, odnosno službeni Beč, osudili su ovaj događaj kao povredu

Nagodbe. Hrvatski dužnosnici su odbili suradnju s Ugarskom dok se ne uspostavi ustavno stanje. Vlada Kálmána Tisze, a napose sam ministar-predsjednik, pokušali su pronaći izlaz iz za njih nezgodne situacije. S jedne strane su branili odluku o postavljanju ploča time što u Nagodbi „nigdje ne piše da uz hrvatski natpis ne može stajati i onaj na mađarskom jeziku“, pa dakle odluka nije nezakonita. Naravno, ovo obrazloženje se doima dosta nategnutim. Kao izlaz iz postojeće situacije najbezbolnijim se činilo skinuti dvojezične grbove, o čemu je jamačno postignut dogovor s hrvatskim zastupnicima, ali i s bečkim dvorom. No, tu odluku nije želio donijeti ministar-predsjednik, jer bi to bio znak slabosti. Zbog toga je Kálmán Tisza naložio da ugarski sabor donese odluku o skidanju dvojezičnih grbova. Tako je vlada skinula političku odgovornost sa svojih leđa, jer je naime, izvršna vlast samo „provoditeljica“ zakonodavčeve volje. Iako se točno tako i dogodilo, ipak je ministar-predsjednik Kálmán Tisza u Hrvatskoj izgubio potporu znatnoga dijela tzv. starounionista unutar Narodne stranke. Bansku čast preuzeo je grof Karlo Khuen-Héderváry kojemu je trebalo puno lukavosti i umješnosti da narednih dvadeset godina zadrži vlast u Hrvatskoj.

Izvori i literatura

Arhivski izvori

MNL OL-K 27-MJ: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára, Budapest, fond K 27, Miniszterelnöki jegyzőkönyvek

Objavljeni izvori

Képviseleőházi napló, 1881. XIII. kötet • 1883. szeptember 27 – december 13. Pristup ostvaren 13. prosinca 2022. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1881_13/?pg=13&layout=s

Főrendiházi napló, 1881. II. kötet • 1883. szeptember 27 – 1884. május 19. Pristup ostvaren 15. prosinca 2022. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1881_02/?pg=95&layout=s

Tisak

Vasárnapi újság (Budapest), 1883, 1894.

Literatura

Bartha, Miklós. *A függetlenségi párt*. Kolozsvár: Ajtai Nyomda, 1890.

Bethlen, Oszkár. „A házszabályok“. *Politikai Magyarország*, IV, Budapest, 1914, 163-184.

Boros, Zsuzsanna; Szabó, Dániel. *Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944). Parlament, pártok, választások*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2014.

Bölony, József. *Magyarország kormányai 1848-1992*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó, 1992.

- Cieger, András. „Magyarország politikai kultúrája a dualizmus korában“. *Múltunk- politikai-történelmi folyóirat* 45 (2000), br. 3: 3-51.
- Csizmadia, Andor. *A magyar választási rendszer 1848-1849-ben. Az első népképviseleti választások*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963.
- Donatello, Claude André; Cseh, Géza; Pozsonyi, József. *A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története*. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Tiszántúli Történész Társaság, 2007.
- Gerő, András. *Az első próbó kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországon*. Budapest: Gondolat, 1988.
- Heka, Ladislav. „Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe (u povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe)“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* (1991), 38 (2017), br. 2: 855-880.
- Heka, László. „Az 1868. évi horvát-magyar kiegyezés a sajtó tükrében“. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica* 54 (1998), br. 9: 1-39.
- Heka, Ladislav (László). *Hrvatsko-ugarska nagodba : Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*. Zagreb: Srednja Europa, 2019.
- Heka, Ladislav. *Osam stoljeća hrvatsko-ugarske državne zajednice, s posebnim osvrtom na Hrvatsko-ugarsku nagodbu*. Szeged: Bába Kiadó, 2011.
- Katus, László. „A Tisza kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak“. *Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata* (1958), br. 5-6: 644-685.
- Márffy-Mantuano, Rezső. *A miniszteri felelősség intézménye Magyarországon*. Budapest: Politzer, 1905.
- Mérei, Gyula. *A magyar polgári pártok programjai (1867–1918)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971.
- Mezey, Barna; Szente, Zoltán. *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.
- Mikavica, Dejan. *Mihajlo Polit Desančić, vođa srpskih liberala u Austro-Ugarskoj*. Novi Sad: Stylos, 2007.
- Nagy, Ildikó. „Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte: birodalmi és nemzeti szimbólumok az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon“. *Aetas* 32 (2017), br. 4: 21-62.
- Ostajmer, Branko. „Hrvatski zastupnici u zajedničkom saboru u Budimpešti (1868.-1918.)“. U: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, ur. Pál Fodor, Dénes Soksevits, Jasna Turkalj, Damir Karbić. Budimpešta: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 436-443.
- Ostajmer, Branko. *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.–1903*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018.
- Pál, Judit. „Parliament and the Political System in Hungary during the Dualist Period“. U: *Parliamentary Elections in Eastern Hungary and Transylvania (1865–1918)*, ur. Judit Pál et al. Berlin: Peter Lang, 2018.
- Pap, József. *Parliamentary Representatives and Parliamentary Representation in Hungary (1848–1918)*. Frankfurt am Main: Peter Lang Edition, 2017.
- Pártos, Béla. *A függetlenségi és 48-as párt szervezéséről*. Budapest: Grimm, 1887.
- Pavličević, Dragutin. *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980.

- Polić, Martin. *Ban Dragutin grof Khuen Héderváry i njegovo doba*. Zagreb: vlastita naklada, 1901.
- Polit-Desančić, Mihailo. *Sve dosadašnje besede Dr-a Mihaila Polita-Desančića: iz srpske političke borbe (sa povesničkim crtama), od godine 1899.-1908*, knj. 1 i 2. Novi Sad: Štamparija deoničarskog društva Branik, 1910-1911.
- Polner, Ödön. *A végrehajtó hatalom a magyar közjogban*. Budapest: Singer és Wolfner, 1891.
- Schvarcz, *A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben*. Budapest: MTA, 1883.
- Szabó, Csilla. „A politikai elit függetlenségi ellenzékének szervezeti formálódása Magyarországon az 1860-as években: a 48-as Párt megalakulása”. *Századok* (1999), br. 3: 519-542.
- Szabó, Dániel. „A Néppárt megalakulása”. *Történelmi Szemle* (1977), br. 2: 169-208.
- Szabó, István. „A végrehajtó hatalom gyakorlóinak felelőssége a Monarchia hárompólusú rendszerében”. *Jogtörténeti Szemle* (2007), br. 3: 53-57.
- Szabó, Miklós. *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest: Új Mandátum, 2003.
- Szente, Zoltán. *Kormányzás a dualizmus korában. A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után, 1867-1918*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2011.
- Šišić, Ferdo, ur. *Korespondencija Rački – Strossmayer*, knj. III. Zagreb: JAZU, 1930.
- Šokčević, Dinko. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Zagreb: Durieux, 2016.
- Timon, Akos. *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*. Berlin: Puttkammer und Mühlbrecht, 1904.
- Ujvári, Péter, ur. *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest: Pallas Nyomda, 1929.

SUMMARY

Hungarian Parliament on bilingual Coats of Arms in 1883

The installation of bilingual coats of arms in Zagreb in August 1883 and their subsequent removal was an event that caused enormous discontent in Croatia and turned the Croats even more against the Hungarians. It preceded the events that led to the final dissolution of the Croatian-Hungarian state union. The National Movement of 1883, an unavoidable segment of Croatian history, continued in 1903 with recurring conflicts and protests against Budapest and the loyalist Croatian authorities. This paper analyses the debate in the Hungarian (central, common) parliament and the adoption of the parliamentary decision on the removal of bilingual plaques and the installation of “silent plaques”. It explains the reasons for placing Hungarian coats of arms in Croatia and for their removal, as well as the motives that led the Hungarian government to subsequently turn to the Hungarian Parliament for validation of its moves. Based on parliamentary files, it provides an insight into the course of the parliamentary debate (from October 2 to 12, 1883), the way in which decisions were made, and the opposition’s position on the “Croatian question”.

Keywords: Croatian-Hungarian relations; 1883; bilingual coats of arms; riots in Croatia